

## Tosimiehiä - Yrjö Karilas, kristillinen poikatyö ja maskuliinisuus

Lauri Julkunen

*Lectio praecursoria Suomen historian väitöskirjaan Kynällä ja Sanalla: Yrjö Karilas poikien kasvattajana 1910–1960-luvuilla, Jyväskylän yliopistossa 26.11.2021.*

Jokaiselta väitöskirjaa tekevältä kysytään jossain vaiheessa, miten hän on päätenyt aiheeseensa. Minulta tuota kysymystä on kysytty kahdenlaisella asenteella riippuen hieman kysyjän maailmankatsomuksesta. Jotkut ovat selvästi oudoksuneet, miksi haluan käyttää aikaani ja vaivaani tutkimusaiheeseen, joka kuulostaa nykykeskustelujen valossa tunkkai-selta ja muutenkin menneen talven lumelta. Kun poikien kasvatuksesta nykyisin keskustel-laan, uskonto nähdään harvemmin kovin relevantiksi näkökulmaksi. Toiset ovat taas olleet mielissään siitä, että joku tarttuu näin ”tervehenkiseen” aiheeseen nykyaikana, jolloin nuoret tuntuvat olevan jälleen hunningolla, eikä aikuistenkaan henkisessä tasossa ole kehutta-vaa. Tutkimuksenteon aikana minulle kypsyi ajatus, että haluaisin jotenkin yllättää nämä molemmat kysyjäpositiot. Jos siinä onnistun, näin ajattelin, tutkimus on ollut kaiken väärti.

Tarkastelin tutkimuksessani vähälle huomiolle aiemmin jääneen Yrjö Karilaan elämää, ajattelua ja toimintaa kristillisen poikatyön parissa. Minua kiinnosti etenkin se, kuinka Karilas pyrki ohjaamaan poikia kristilliseen mieheyteen ja miksi hän ylipäänsä otti tällaisen pyrkimyksen missiökseen. Myös pro gradu -työni käsitteli Karilasta, mutta alun perin lähestyin häntä ulkopuolisen näkökulmasta. Poikatyö oli minulle tuntematonta, en ollut lukenut Karilaan teoksia, enkä ollut itse varttunut uskonnollisessa elinpiirissä. Karilaan henkilössä oli minulle sopivassa määrin vierautta ja tuttuutta: hänen uskonnollinen toimin-tansa ja ajattelunsa tuntuivat ensin oudoilta, mutta aloin melko nopeasti päästä jyvälle hänen maailmanjäsenyuksestään. Jos ajatellaan, että historian tutkimuksen yksi tavoite on tehdä menneisyyden vieraudesta nykyajassa ymmärrettävää, toimia siis eräänlaisena tulkki-na tai kääntäjänä, Karilas ja kristillinen poikatyö vaikuttivat hedelmällisiltä tutkimuskoh-teilta, joista aiempi tutkimus ei osannut kertoa oikein mitään.

Vaikka koin olevani varsin etäällä Karilaan edustamasta uskonnollisuudesta, olin kyllä opiskeluaikoina alkanut kiinnostua kristinuskosta, ja muistan esimerkiksi lukeneeni kiin-nostuksella italialaisfilosofi Gianni Vattimon teosta *Uskon että uskon* (Vattimo 1996), jossa hän pyrki ajattelemaan kristillistä uskoa uudelleen postmodernin filosofian pohjalta. Liityin vuonna 2010 jopa takaisin kirkkoon, joskaan sitä ei edeltänyt mikään uskonkokemus.

Samana vuonna ryhdyin tekemään maisteriseminaarityötä, jonka aiheeksi valitsin Yrjö Karilaan opettavaiset suurmiešelämäkerrat. Kuvittelin tuolloin päätyneeni aiheeseen omia polkujani, mutta kuten tieteenteossa usein käy, uutuus ja omaperäisyys osoittautuivat suhteellisiksi. Jälkikäteen huomasin, että historiatieteissä (kirkkohistorian ulkopuolella) oli eletty jo pidempään jonkinlaista uskonnon ja uskonnollisuuden tutkimisen renessanssia. Esimerkiksi Pirjo Markkola oli ollut tuomassa elettyä uskontoa osaksi naishistoriaa jo 2000-luvun alussa (Markkola 2002), ja valtio-opin puolella Jouni Tilli väitteli jatkosodan uskonnollisesta retoriikasta samoihin aikoihin, kun minä aloitin tekemään graduani (Tilli 2012). Näihin virtauksiin oli helppo uida polskutella mukaan.

Myös toinen tutkimukseni aihepiiri, pojat ja poikien kasvatus, saattaa uskonnon tavoin jakaa mielipiteitä. Joku voi kysyä, miksi kiinnittää huomio nimenomaan miessukupuoleen, jolla on ollut hallitseva asema historiankirjoituksessa vuosisatoja. Toisaalta on myös diskursseja, joissa pojat – joidenkin mielestä jopa aikamiehet – ovat jäämässä nyky maailman jalkoihin. Poikahuoli on ollut median kestoaihe ainakin 1990-luvulta lähtien, kiitos muun muassa Pisa-tutkimusten, joissa poikien on osoitettu pärjäävän koulussa tyttöjä huonommin. Olisi epärehellistä uskotella, etteikö myös oma tutkimukseni olisi saanut nostetta tuosta keskustelusta. Vähättelemättä sukupuolitunteita osaamiseroja tutkimukseni lähtökohta ei ole kuitenkaan se, että pojat olisivat nykyaikana jotenkin laiminlyöty tai syrjäytetty ryhmä. Puhe pojista yhtenäisenä joukkona on jo itsessään ongelmallista, kuten monet nuorisotutkijat ovat osoittaneet (ks. esim. Lahelma 2009; Lunabba 2018). On silti mielestäni tärkeää tuoda esiin niitä historiallisia kehityskulkuja, jotka ovat muovanneet ymmärrystä poikaiästä sekä siihen liittyviä käsityksiä ja normeja.

Nykyajan poikahuoli on kuitenkin yksi avain myös omaan tutkimukseeni. Ajatus poikien uhanalaisesta asemasta, johon kulttuurinen ja yhteiskunnallinen muutos on heidät ajanut, toimi tärkeänä oikeutusperustana ja retorisena resurssina myös 1900-luvun alun poikatyölle. Olen melko varma, että jos tämän keskustelun pitkää linjaa tutkittaisiin, vuosisadan alusta tämän päivän poikakeskusteluihin saataisiin melko eheä jatkumo. Huolipuhe oli polttoainetta kasvatustiilleille, jotka eivät olleet tyytyväisiä siihen, millaisiin arvoihin ja elämäntapoihin pojat olivat modernisoituvassa yhteiskunnassa kiinnittymässä. Toisaalta kyseessä ei ollut vain kamppailu kasvatussuunnista, vaan keskustelua käytiin myös siitä, millainen olento poika ja millainen ikäkausi poikaikä oikein oli.

Poikatyötä voidaan lähestyä useista näkökulmista, mutta omassa tutkimuksessani olen tarkastellut sitä nimenomaan areenana, jolla kamppailtiin modernin poika- ja mieskansalaisuuden merkityksistä. Käytännössä kristillinen poikatyö tarkoitti yleensä 10–18-vuotiaille pojille järjestettyä kodin ja koulun ulkopuolista kasvatuksellista, kristillishenkistä toimintaa: ohjelmakokouksia, harrastuskerhoja, retkiä ja raamattupiirejä. Yrjö Karilaan kirjoituksen tarkka analyysi antaa kuitenkin kuvan myös syvälle menevästä identiteetin muokkauksesta. Ydinkysymykseksi Karilaan toiminnan kohdalla nousi se, mitä tehdä, kun pojat ja miehet tuntuivat olevan vieraantumassa kristinuskosta, jotkut pitivät uskonnonharjoitusta jopa epämiehekkäänä. Kristillinen poikatyö oli yksi vastaus tähän maiden rajat ylittävään ongelmaan. Poikatyön kansainvälisenä organisaattorina ja Karilaankin taustayhteisönä 1940-luvulle asti oli 1800-luvun lopulla Suomeen tullut Nuorten Miesten Kristillinen Yhdistys eli NMKY-liike.

Alkujaan Karilas tuli poikatyön pariin sisällissodan jälkeen vuonna 1918 osin sattumien kautta, kun Venäjän vallankumous jäädytti hänen venäjän kielen opettajan ja tutkijan uransa. Hän aloitti ensin Helsingin NMKY:n poikatyön johdossa mutta nousi pian koko maan kristillisen poikatyön keskussihteeriksi. Näin hän pääsi vaikuttamaan laajasti siihen, millaisia painotuksia poikatyö Suomessa sai. Kristillinen poikatyö oli 1920-luvulla mukana

rakentamassa valkoista Suomea kristillisen kansalaiskasvatuksen kautta, joka nojasi uskonnon, isänmaallisuuden ja urheilun yhteenliittymään. Suhteessa maalliseen kulttuuriin se omaksui kuitenkin tasapainoilevan asenteen: mukaan tuotiin maallisia toimintamuotoja hengellisen rajaa venyttämällä, mutta toisaalta painotettiin sisäisen lujouden ja omista moraalisisista periaatteista kiinni pitämisen tärkeyttä. Näin toiminnan piirissä oleva poika ja nuorukainen pystyi parhaimmillaan säilyttämään oman identiteettinsä sellaisissakin yhteisöissä, jotka suhtautuivat uskontoon välinpitämättömästi, jopa vihamielisesti.

Karilaasta tuli 1920-luvulla myös yksi varhaisia nuorisotyön teorian kehittäjiä. Hän julkaisi useita opaskirjoja, jotka vaikuttivat pitkään poikatyön käytäntöihin. Karilaan myötävaikutuksella kristillisestä poikatyöstä tuli edelläkävijä varsinkin uuden kehityspsykologian ja kyselytutkimusten hyödyntämisessä nuorisotyössä. Ne palvelivat kristillisen poikatyön ”poikalähtöistä” ajattelutapaa, jonka mukaan toiminnan ytimessä olivat aikuisten tarkoitusperien sijaan pojat ja heidän maailmansa. Siten myöskään uskontoa ei haluttu tyrkyttää pojille vaan ennemminkin raivata sille tilaa heidän elämässään ja harrastuksissaan. Uskonollisuus näyttäytyi Karilaan teoksissa pojan luonnollisen kehityksen päätepisteenä, ja hän jopa samaisti uskon kypsymisen ja kasvun pojasta mieheksi. Uskonnosta vieraantunut jäi miehenäkin poika-asteelle, eräänlaiseksi miespojaksi ja usein myös poikamieheksi, sillä ideaaleissa pojan kypsymisprosessi vei nimenomaan kohti perhettä ja isyyttä. Uskon luonnollistaminen limittyi myös nationalistisiin pyrkimyksiin, kun Karilas vakuutteli hengellisyyden olevan nimenomaan suomalaispoikien ja -miesten erityispiirre.

Kristillinen poikatyö pyrki ulottamaan vaikutuksensa kokoustoiminnan ohella poikien lukemistoihin ja harrastuskulttuuriin. Tässä Karilaan kaltaiset moneen suuntaan verkottuneet kulttuurivaikuttajat olivat avainasemassa. Päivätyössään WSOY:n kustannussihteerinä Karilas toimi kristillisen yhdistyskentän linkkinä maan suurimpaan kustantajaan, poikatyön keskussihteerinä hän puolestaan kytki WSOY:n julkaisu- ja toimintaa osaksi kristillistä poikatyötä. Poikakulttuurin risteyshenkilön asema lisäsi myös hänen omien teostensa menekkiä ja mahdollisti tietyn ”Karilas-brändin” synnyn. Karilaan oma tuotanto, etenkin suurmieselämäkertakokoelmat ja elämäntaito-oppaat, toimi poikatyön jatkeena levittäen hänen ajatuksiaan myös niiden nuorten pariin, joille NMKY tai seurakuntatoiminta tuntuivat vierailta. Teoksissa käsiteltiin identiteettikysymyksiä samoin painotuksin kuin poikatyön kokouksissa. Suurmieselämäkerrat tarjosivat mallitarinoita, jotka opastivat lukijoitaan löytämään sisäisen kutsumuksensa ja tekemään nöyrästi työtä sen eteen lähimpiin vastustuksesta huolimatta. Elämäntaito-oppaat puolestaan painottivat sisäisen lujouden ja itsenäisten valintojen merkitystä kehkeytymässä olevan massakulttuurin paineessa. Kristillinen usko näyttäytyi Karilaan teoksissa paitsi luonnollisena myös yksilöllisenä valintana. Uskonnosta luopuminen oli sen sijaan, päinvastoin kuin uskonnon vastustajat väittivät, seurausta joukkopaineelle alistumisesta.

Tutkimukseni vedenjakajana on 1930-luvun poliittis-hengellinen murroskausi, jonka päätteeksi Karilas koki itse voimakkaan uskonnollisen herätyksen. Herätyksestä tuli käännekohta Karilaan elämässä, mutta tulkitsen sen myös oireeksi laajemmasta muutoksesta. Kristillinen poikatyö alkoi vuosikymmenen alussa irtaantua ekumeenisesta NMKY-liikkeestä ja lähentyä luterilaista kirkkoa ja tunnustusta. Kirkollistumiskehityksen ohella kristillisen nuorisoliikkeen sisällä käytiin läpi hengellistä uudelleenarviointia. Näytti siltä, että hengellisen rajaa oli venytetty liian pitkälle, mikä oli saanut osan poikatyön piirissä olevista pojista unohtamaan ydinasian: kristilliset arvot ja periaatteet. Uudelleenarviointi kytkeytyi osaksi 1930-luvun alun poliittista kuohuntaa, jossa oikeistoliikkeet vaativat maahan kurinpalautusta, osin väkivaltaisain keinoin. Tässä vaiheessa myös Karilaan poikatyöhön ja kirjoituksiin tuli aiempaa jyrkempiä isänmaallisia, kuripedagogisia, aitosuomalaisia ja jopa

militaristisia sävyjä, muualtakin Euroopasta tuttuja reaktioita lähes vainoharhaiseen pelkoon Neuvostoliiton ja kotimaisten kommunistien pyrkimyksiä kohtaan.

Karilaan herätys, jonka juuret olivat jo 1930-luvun alkupuolen murroksessa, sai kuitenkin odottamattomia piirteitä. Talvi- ja jatkosodan kuluessa hän luopui vaivihkaa isänmaallisista äänenpainoista ja ryhtyi kirjoituksissaan korostamaan täydellisen kääntymisen ja katumuksen merkitystä. Samalla hän kävi läpi eräänlaisen identiteetin muutoksen irrottautumalla paitsi aiemmasta itsestään myös niistä ihanteista, joita oli poikatyöntekijänä ajanut. Kääntymiskerronnassaan hän katui, että oli tuudittautunut vääränlaiseen itseluottamukseen, kun uskon ytimessä oli nimenomaan kokonainen antautuminen Jumalalle. Herätyksensä jälkeen Karilas jätti muutamiksi vuosiksi myös kristillisen poikatyön ja ryhtyi sen sijaan evankelioivaan työhön miesten parissa, esimerkiksi vetämään miesten raamattupiiriä ja todistamaan omasta uskostaan hengellisissä kokouksissa, joiden pohjalta järjestäytyi myöhemmin viidenneksi herätysliikkeeksi tai viidesläisyydeksi nimetty suuntaus. Toisen maailmansodan jälkeisen murroksen Karilas kohtasi muuttuneena miehenä, mikä vei häntä kulttuurielämän ytimestä kohti herätyskristillistä marginaalia.

Tutkimuksessani olen käsitteellistänyt Karilaan kasvatusprojektin apologeettiseksi maskuliinisuudeksi. Tarkoitin sillä miesideaalia, jota kohti poikia ohjattiin kristillisessä poikatyössä. Apologetiikka eli kristinuskon järkipärisen puolustaminen sai poikatyössä kasvatuskamppailun muodon ja muuntautui neuvotteluksi identiteetistä. Poikatyön tarjoama kristillinen miesideaali muotoutui puolustusasetelmissä ympäröivän maailman muutokseen ja sai siten usein merkityksensä negatiivien kautta: todellinen mies oli se, joka paitsi vältti miehekkäinä pidettyjä paheita, kuten alkoholia, väkivaltaisuutta ja rivoja puheita, myös kieltäytyi tunnustamasta miesyhteisöä ylimmäksi auktoriteetiksi. Sen sijaan aito mieheys löytyi yksilön sisästä, henkisestä lujuudesta ja yhteydestä Jumalaan. Myöhemmin tämä apologettisen maskuliinisuuden strategia sai Karilaan toiminnassa rinnalleen ja osin korvajakseen uuspietistisen uskonveljeyden, jossa miehinen voima ei löytynytään yksilön sisästä vaan uskovaisten miesten yhteisöistä, joissa ”maailmallisuus” kohdattiin yhteisrintamassa.

Yrjö Karilas ja kristillinen poikatyö on helppo mieltää historian häviäjiksi. Uskonto ei saanut sellaista hallitsevaa asemaa miesten ja poikien yhteisöissä kuin Karilas toivoi. Päinvastoin toisen maailmansodan jälkeiset sukupolvet pyrkivät nimenomaan irrottautumaan perinteisistä instituutioista ja identiteeteistä. Karilaan tuotannosta pisimpään jäivät elämään juuri vähiten uskonnolliset teokset, kuten yleistietoteos *Pikku Jättiläinen*. Myöhemmissä tulkinnoissa Karilaan edustamat arvot on kuitattu lyhyesti koti, uskonto, isänmaa -leimalla. Tutkimukseni ei pyri tuon kristillis-nationalistisen ideologian kunnianpalautukseen, mutta mielestäni siihen liittyvien nyanssien erittely kuuluu historian tutkimuksen dogmaattisuutta kaihtavaan dynamiikkaan, jossa samanaikaisesti puretaan olemassa olevia narratiiveja ja rakennetaan uusia.

Näennäisestä tunkkaisuudesta huolimatta huomasin tutkimusta tehdessäni Karilaan pyrkimyksissä myös jotain yllättävän ajankohtaista. Yksi havahtuminen tähän tapahtui, kun selasin Emmi Jäkön ja Aleksis Salusjärven toimittamaa, vuonna 2019 ilmestynyttä teosta *Sankaritarinoita pojille (ja kaikille muille)*. *Kertomuksia huikeista miehistä Arvo Ylpöstä Kimi Räikköseen*. Teos sisältää elämänkuvauksia eri aloilla menestyneistä miehistä. Mukana on sekä perinteisiä suomalaisia suurmiehiä Mikael Agricolasta Aleksis Kiveen että tuoreempia nimiä, kuten Antti Tuisku, Lauri Markkanen ja Tuure Boelius. Jälkisanoissa toimittajat kuvaavat teoksensa lähtökohtia seuraavasti:

*Tämä kirja kertoo huikeista miehistä. He ovat elämänsä ratkaisevalla hetkellä ylittäneet itsensä, auttaneet toisia tai rikkoneet rajoja. He ovat rohkeita ja vahvoja, mutta myös herkkiä, uteliaita, epätavellisia ja ennen kaikkea rehellisiä itselleen. Halusimme kertoa suomalaisista miehistä, jotka ovat omilla valinnoillaan vaikuttaneet käsitykseemme sankaruudesta ja rohkeudesta. Kirjan sankarit ovat osoittaneet hämmästyttävää urhoollisuutta, jossa ihminen kurottaa kohti omaa etuaan suurempia päämääriä. He ovat muuttaneet maailmaa olemalla rohkeasti sellaisia kuin ovat. (Jäkkö & Salusjärvi 2019, 199.)*

Toisin kuin ehkä 1900-luvun alkupuolen kristillinen poikatyö, Jäkön ja Salusjärven toimitama teos pyrkii selvästi tarjoamaan pojille mahdollisimman moninaisia esikuvia ja samalla torppaamaan ajatusta yhdestä normatiivisesta miehenä olemisen tavasta. Kiinnostavinta sitaatissa on kuitenkin mielestäni se, että teoksen miehiä yhdistäväksi piirteeksi mainitaan jalojen luonteenpiirteiden ohella rehellisyys itseä kohtaan ja eläminen rohkeasti omana itsenään. Lainausta olisi voinut olla lähes sanasta sanaan jostain Karilaan 1920-luvun suurmielämäkertakokoelmasta tai muusta kasvatuskirjasta. En ole väittämässä, että nykyisen niin kutsutun sukupuolisensitiivisen poikatyön tai miehiin ja mieheyteen kohdistuvien reformipyrkimysten juuret olisivat uskonnossa, saati kristillisessä poikatyössä, eikä väitöskirjani pystyisi sellaista osoittamaan. On kuitenkin mielenkiintoista, että puhutavat ovat niin samankaltaisia, vaikka aatteellisesti ja ajallisesti nämä ilmiöt ovat melko kaukana toisistaan. Jos jotain yhteistä nimittäjää etsitään, niin kummatkin tuntuisivat hyödyntävän sisältäpäin kumpuavan aitouden retoriikkaa, joka puolestaan asettuu osaksi laajempaa psykokulttuurista, 1990-luvun muotikäsitettä käyttäkseni (ks. esim. Kivivuori 1999).

Nykyajasta löytyy kuitenkin myös toisenlaisia esimerkkejä siitä, kuinka Karilaan ja hänen hengenheimolaistensa projekti jatkuu edelleen. Suomessa vaikuttaa tänäkin päivänä kristillisiä miesliikkeitä, joiden missiona on tehdä uskonnosta nimenomaan miehille lähestyttävää. Yhtenä esimerkkinä tällaisesta on Euroopan vanhimpana kristillisenä miestenlehtenä itseään mainostava, vuodesta 2001 ilmestynyt *Tosimies*-lehti, jonka taustalla on herätyskristillisiä järjestöjä ja jolla on kytkös myös Yhdysvaltojen fundamentalistiliikkeisiin. Lehden mieskuvasta pro gradun tehneen Anna Tiittasen mukaan lehdessä korostetaan jyrkkää sukupuolieroa ja haikailaan aikaan, jolloin mies oli perheestään huolehtiva voimakas mutta uskovainen patriarkka (Tiittanen 2008). Jos Yrjö Karilaan kristillinen tosimities rukoi, kieltäytyi alkoholista, tanssista ja esiaviollisesta seksistä sekä luki kirjoja, nopean selailun perusteella *Tosimies*-lehden tosimities rukoilee, ahmii lihaa, kiinnostuu toimintaelokuvista ja nopeista autoista sekä seuraa liberaalis-demokraattista yhteiskuntaa kyynisesti kyräillen. Apologeettinen maskuliinisuus on saanut uuden strategian ja muodon kristillisenä äijämieheytenä, jos tällainen tulkinta sallitaan. Vaikka Karilas oli useiden kulttuurisotien veteraani, hän olisi tuskin innostunut *Tosimies*-lehden mieskuvasta.

En tiedä onnistuvatko tulokseni yllättämään alussa mainittuja kysyjäpositioita. Joka tapauksessa tutkimukseni osoittaa, että 1900-luvun alkupuolen kristillis-idealisisessa projektissa on enemmän värisävyjä kuin usein ajatellaan. Lisäksi tutkimukseni vahvistaa kuvaa siitä, että ennenkin on käyty kamppailua siitä, millainen miehenä elämisen tapa on toisia parempi, perinteisempi tai aidompi. Uskonto oli 1900-luvun alkupuolella tärkeä osa tätä kamppailua ja on sitä edelleen, joskin marginaalisemmin. Kristillisestä poikatyöstä muodostui eräänlainen kristillisen mieheyden laboratorio, jossa soviteltiin tapoja elää uskovaishenon miehenä muuttuvassa maailmassa. Kamppailu mieheydestä ei ollut vailla yhteis-

kunnallisia ja poliittisia seurauksia tuolloin, eikä se ole sitä nykyäänkään, vaan saattaa vaikuttaa esimerkiksi siihen, mitä puoluetta miehet äänestävät, kuinka he kohtelevat muita sukupuolia tai, ajankohtaista esimerkkiä käyttäkseni, kuinka he suhtautuvat vaikkapa rokotuksiin.

## Väitöskirja

Julkunen, Lauri 2021. *Kynällä ja Sanalla: Yrjö Karilas poikien kasvattajana 1910–1960-luvuilla*. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto. <http://urn.fi/URN:ISBN:978-951-39-8926-2>

## Kirjallisuus

Jäkkö, Emmi & Salusjärvi, Aleksis (toim.) 2019. *Sankaritarinoita pojille (ja kaikille muille)*. Helsinki: Into.

Kivivuori, Janne 1999. *Psykokirkko. Psykokulttuuri, uskonto ja moderni yhteiskunta*. Helsinki: Gaudeamus.

Lahelma, Elina 2009. Tytöt, pojat ja kysymys koulumenestyksestä. Teoksessa Ojala, Hanna, Palmu, Tarja & Saarinen, Jaana (toim.), *Sukupuoli ja toimijuus koulutuksessa*. Tampere: Vastapaino, 136–156.

Lunabba, Harry 2018. Laadullisen tutkimuksen näkökulma poikien koulu- ja hyvinvointikeskusteluun. Teoksessa Kivijärvi, Antti, Huuki, Tuija & Lunabba, Harry (toim.), *Poikatutkimus*. Tampere: Vastapaino, 103–120.

Markkola, Pirjo 2002. *Synti ja siveys. Naiset, uskonto ja sosiaalinen työ Suomessa 1860–1920*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 888. Helsinki: SKS.

Tiittanen, Anna 2008. *Tosimies-lehden mieskuva. Kristillisen miestenlehden mieskuva henkilökuva- ja asiantuntijahaastattelujen valossa*. Käytännöllisen teologian pro gradu. Helsinki: Helsingin yliopisto.

Tilli, Jouni 2012. *The Continuation War as a Metanoic Moment. A Burkean Reading of Lutheran Hierocratic Rhetoric*. Jyväskylä studies in education, psychology and social research 449. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto. <https://doi.org/10.3726/978-3-653-03072-3>

Vattimo, Gianni 1999. *Uskon että uskon*. Suom. Juhani Vähämäki. Helsinki: Nemo.

**FT Lauri Julkunen** työskentelee tutkijatohtorina Jyväskylän yliopiston historian ja etnologian laitoksella.